

ФІЛОСОФІЯ МОВИ (ЛІНГВІСТИЧНА ФІЛОСОФІЯ) І СЕМІОТИКА

УДК 81`22: 811

DOI <https://doi.org/10.30970/PHS.2021.28.10>

ЯВИЩЕ АВТОРЕФЕРЕНЦІЇ У ПРИРОДНІЙ МОВІ: ЙОГО МЕЖІ І ВИДИ

Леся Левченко

*Університет Григорія Сковороди у Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30, 08401, м. Переяслав, Київська область, Україна
e-mail: les17ya@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-9919-9018*

Статтю присвячено автореференції як важливому різновиду референційних відношень у знакових системах, конкретніше – у природній мові. Автореференцію визначено як відношення між висловлюванням і його референтом, яким безпосередньо є воно саме або його частина. Піддано критиці думку, згідно з якою думка, що референтом автореферентного висловлювання є суб'єкт мовлення, людське Я. Показано, що, хоча суб'єкт мовлення може бути референтом автореферентних висловлювань, це потребує особливих умов і треба відрізнити автореференцію від рефлексії, з якої її іноді асоціюють. Виявлено, що автореференція має складний характер, в ній можна виділити два референти – первинний, яким є висловлювання або його частина, і вторинний, яким є референт, на який вказує знак, що є первинним референтом. За вторинним референтом та відношенням між ним і первинним референтом можна розрізнити види автореференції. Охарактеризовано автореферентні висловлювання з нульовим вторинним референтом, які зводяться до посилання на форму знаку. Також виділено висловлювання з вторинним референтом у вигляді лексичного значення слів і словосполучень. Це висловлювання, де описується значення лексичних одиниць. Автореферентними є також висловлювання, які звертаються до смислу сказаного, первинними референтами тут є цитати, текстові повторення, паремічні висловлювання. Крім того, застосування в тексті алюзій, натяків, посилань, символів може здійснювати автореферентну функцію. Безперечними автореферентними висловлюваннями є перформативи, які включають предикати стану і дії, що відображують ментальні та комунікативні дії і стани людини. Нарешті, особливим випадком автореферентних висловлювань є висловлювання, які вказують на певну найабстрактнішу ознаку, яка входить до змісту знаку. Такими є висловлювання теоретичних наук, насамперед математики і філософії.

Ключові слова: знак, природна мова, мовлення, референція, автореференція, висловлювання, референт.

Постановка проблеми. Однією з властивостей природної мови, як – з більш широкого погляду – і будь-яких знакових систем, що привертає особливу увагу філософії мови, є референція, тобто здатність певного повідомлення вказувати на предмет, про який це повідомлення робиться (референт). Дослідження референції дає змогу розв'язувати низку суттєвих філософських проблем – щодо відносин між мовою і позамовною реальністю, щодо онтологічного статусу мови, щодо природи знакових систем і їх пізнавальних можливостей. Залежно від характеру референта розрізняють власне референцію і автореференцію. Остання є вказуванням повідомлення на нього самого. Дослідження автореференції уможливує прояснення низки важливих аспектів тих проблем, з якими філософія мови зустрічається, вивчаючи явище референції.

Чи може повідомлення, одиниця мовлення бути референтом? Чи має автореференція свою семантику, чи можна говорити про значення чи сенс автореферентних висловлювань? Або ж звернення знаку до себе позбавляє його сенсу? Що означають логічні парадокси, які виникають в автореферентних висловлюваннях? Які функції виконують автореферентні висловлювання у тексті і в усному мовленні? Відповіді на ці питання можуть надати інформацію про ще не цілком зрозумілі фундаментальні властивості мови і, взагалі, знакових систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невипадково останнім часом явище автореференції привертає пильну увагу дослідників. Дослідження цього предмета набуло значення міждисциплінарної галузі, оскільки стосується філософії, логіки, лінгвістики, літературознавства, мистецтвознавства, культурології, досліджень наукового і політичного дискурсу. Автореференція, як виявилось, проявляє себе у всіх знакових системах: у природній мові, літературі, мистецтві, соціальному і політичному дискурсі, науці. Найбільша увага приділялася досі логічним аспектам автореференції, пов'язаним із логічними парадоксами (насамперед, парадоксом Брехуна), щодо чого існує вже досить велика дослідницька література.

Утім, нас цікавитимуть інші – лінгвістичні аспекти цього явища, яким також приділяється останнім часом певна увага дослідників. Можна виділити два напрями вивчення автореференції як лінгвістичного явища. Перш за все, йдеться про автореференцію в мовленнєвих граматичних конструкціях. Найбільш досліджуваною тут є проблема так званих перформативних висловлювань як очевидного прояву автореференції. Досліджуються, зокрема, перформативні дієслова в різних мовах (насамперед, англійській) і різних контекстах [1; 2]. Перформативи пов'язуються з асертивними мовленнєвими актами [3]. Іншими мовними одиницями, які розглядаються в контексті їх автореферентного використання, є особові займенники [4] і предикати внутрішнього стану [5].

Ще один напрям вивчає автореференцію з точки зору лінгвістики тексту. Досліджується відображення в тексті самого себе, характер такого відображення та частини тексту, які його здійснюють. Зрозуміло, що особливий інтерес у цьому сенсі викликають тексти художньої літератури. Автореферентні структури в прозовому тексті виявляються в роботі [6], в поетичному – в роботах [7; 8]. Автореференція тут розглядається здебільшого як естетичний засіб, притаманний літературі модернізму і, особливо, постмодерну. Деякі автори поширюють вивчення автореференції на мистецтво в цілому, виходячи за межі художньої літератури [9]. Втім, не лише художні тексти привертають останнім часом увагу дослідників. Можна відзначити дослідження автореференції в інтернет-дискурсі [10] і в науці про суспільство [11]. Треба зазначити, що інтенсивне вивчення автореференції на різному матеріалі веде до неоднозначного розуміння самого цього поняття. Автореференцію розуміють як «посилання на себе» висловлювань [11, с. 12], як характеристику висловлювання, яке звертається до себе і свого референта [12], як референцію до внутрішніх станів мовця, «інтареференцію» [7], як саморефлексію мовця [24, с. 95]. Існують також певні проблеми з класифікацією видів автореференції, оскільки немає чітких критеріїв її здійснення. Одну з перших класифікацій розробив С. Дж. Бартлет [14], який виділяв автореференцію індексальних знаків, егоцентричних слів, семантичну, тавтологічну, прагматичну, металогічну автореференцію. Д. Вайс розрізняє чотири види автореференції: пряму, непряму, інференціальну, інклюзивну [15, с. 630]. К.А. Смердова зводить автореференцію до двох видів – прямої і непрямої [16, с. 50]. Очевидна необхідність уточнення критеріїв розрізнення видів автореференції, а для цього потрібне уточнення й обґрунтування загального розуміння цього явища.

Мета статті полягає у визначенні й обґрунтуванні сутності і меж автореференції як притаманного природній мові явища, а також у систематизації видів автореференції на основі встановлених у процесі її визначення критеріїв.

Виклад основного матеріалу. Для більш точного окреслення сутності автореференції, перш за все, визначимо відношення між автореференцією та референцією. Цілковите протиставлення цих двох явищ є недоречним, оскільки в автореференції присутня головна ознака референції – віднесення знаку до певного об'єкта. Отже, автореференція є різновидом референції. Базовим і найбільш елементарним є визначення автореференції, дане в роботі [17], з якого будемо виходити: автореференція є референція від знаку до нього самого (Self-reference is reference from the sign to itself). У природній мові знаком, який вказує на себе, може бути висловлювання або текст. Щодо автореферентності лексичних одиниць – слів і словосполучень – питання є дискусійним. Принаймні ті дослідники, які поєднують автореференцію з саморефлексією мовця, мають визнати автореферентним особовий займенник «я». У нашій роботі для прояснення сутності автореференції будемо спиратися на визнану у філософії мови автореферентність висловлювань (маючи на увазі, що текст – це сукупність висловлювань, до автореференції яких можна звести автореферентність тексту).

Далі треба визначити коло референтів, до яких може звертатися автореферентне висловлювання. На думку П.В. Дениска, повідомлення можуть відсилати «до таких своїх якостей чи аспектів: своєї будови, системності, синтаксису чи просто зв'язку позначення з позначеним; плану вираження, форми; особливостей субстанції плану вираження, матерії означників; свого створення чи походження; інших знаків чи текстів; своєї фіктивної природи» [9, с. 10]. Можна сказати, що тут йдеться про різні аспекти структури і семантики висловлювання. У найзагальнішому плані зі структурного погляду висловлювання може здійснювати референцію до себе в цілому або до певної своєї частини. Саме так тлумачиться автореференція в роботі [18]: «A sentence is self-referential, as the term will be here understood, just in case it is the referent of one of its constituents» [18, с. 445]. Наприклад, речення «The sentence hereby uttered is interesting» є автореферентним, оскільки його референтом є його частина, а саме. словосполучення «the sentence hereby uttered» [18, с. 446].

Існує думка, згідно з якою будь-яке висловлювання вказує на себе, тобто є автореферентним, оскільки містить у собі, принаймні у прихованому (імпліцитному) вигляді, перформативну частину («Я кажу, що...», «Я стверджую, що...»). Таке положення має назву «перформативної гіпотези» [2, с. 54]. Деякі автори доходять висновку, що відсилання до акту проголошення чогось містять взагалі усе висловлювання [5, с. 25]. Проте слід зазначити, що автореферентність прихованої перформативної частини висловлювання (його модусу) не тотожна автореферентності самого висловлювання (його диктуму), яке може містити свою експліцитну перформативну частину. Достатньо порівняти два речення: 1) «Засідання відкрито» і 2) «Я проголошую засідання відкритим». У першому реченні можна виявити приховану перформативну частину («Я кажу, що засідання відкрито»), але саме речення можна тлумачити як не автореферентне. Друге речення очевидно автореферентне.

Наступне питання – що саме являє собою той знак, який виступає референтом автореференції? Взагалі знак – це об'єкт, який вказує на інший об'єкт. Існує два розуміння знаку – як двосторонньої сутності (яка включає означуюче і означуване) або як односторонньої сутності (знак протиставлений його значенню). У лінгвістиці домінує перше розуміння і його доцільно прийняти в нашому дослідженні. У будь-якому разі референтом автореферентного висловлювання слід вважати повний знак (означуюче і означуване або знак з його значенням). Отже, автореференція є віднесенням знаку до самого знаку, який,

у свою чергу, може мати певний зовнішній референт, що виходить за межі відношень автореферентності. Так, у наведеному вище прикладі безпосереднім референтом речення «Я проголошую засідання відкритим» є акт проголошення засідання відкритим, але це висловлювання має референтом також засідання, яке відкривається, і цей подальший референт не є тим, на що безпосередньо вказує автореферентне висловлювання. Можна сказати, що референт автореферентного знаку складний. У ньому виділяються первинний (безпосередній референт) – самий знак – і вторинний (опосередкований) референт – зовнішній стосовно автореферентності референт знаку, позначений в його мовному значенні або сенсі.

Тут ми знаходимо референт всередині референта. Можлива ситуація, коли первинний і вторинний референти збігаються. Це відбувається тоді, коли висловлювання вказує виключно на свою форму, інакше кажучи, коли референтом постає простий набір звуків або літер, позбавлений подальшого сенсу. Тоді наслідком автореферентності стає нісенітниця, втрата сенсу висловлювання, яке відносить себе до себе. Така можливість привертає увагу дослідників, які іноді роблять з неї висновки про «призупинку, модифікацію чи навіть елімінацію референтної функції», про те, що «випадки автореферентності не пов'язані навіть із виникненням значення і, отже, не мають стосунку до процесу семіозису» [9, с. 6]. Поширювати це положення на явище автореферентності в цілому було б, зрозуміло, перебільшенням. Йдеться лише про крайні випадки, в масі яких, навпаки, можна виділити як первинний, так і вторинний референт автореферентного висловлювання.

Серед дослідників явища автореферентності поширена також думка, що референтом автореферентного висловлювання є суб'єкт мовлення, людське Я. О.В. Дахалаєва і О.В. Солодкова під автореферентністю розуміють «співвіднесеність окремого висловлювання або цілого дискурсу з центральним референтом, яким є сам мовець» [10, с. 26]. «Автореферентність є способом опису своєї особистості за допомогою мови» [10, с. 27], «автореферентний дискурс – це повідомлення мовця / того, хто пише в першу чергу про самого себе, про свою ідентичність, а в другу чергу – про інші об'єкти світу» [19, с. 107]. А.В. Циммерлінг стверджує, що автореферентними є предикати внутрішнього стану, які містять рекурсивне посилання на свій суб'єкт [5, с. 24]. О.Є. Бразговська та К.А. Смердова погоджуються з тим, що бути суб'єктом висловлювання означає займати автореферентне положення [13, с. 95].

Безперечно, суб'єкт мовлення може бути референтом автореферентних висловлювань. На такі випадки вказують О.Є. Бразговська та К.А. Смердова, відносячи до них автобіографію та автопортрет [13, с. 95]. Водночас можна знайти багато випадків, коли людське Я (суб'єкт мовлення) в автореферентній ситуації не постає у якості референта. Наприклад, у наукових текстах, які аж ніяк не позбавлені здатності до автореферентності, авторське Я часто елімінується. Те ж саме можна сказати про мовлення при документальній фіксації фактів. Слід зробити висновок, що людське Я мовця цілком може не бути референтом висловлювання, на яке вказує воно саме. У зв'язку із цим треба відрізнити автореферентність від рефлексії, з якої її іноді асоціюють [16, с. 55]. Самий по собі прийменник «я» не відсилає до себе як до знаку, а відсилає до іншої сутності – людського Я.

Безпосереднім (первинним) референтом автореферентності суб'єкт може бути лише в експліцитних перформативних висловлюваннях, а також коли мовленнєва одиниця, що прямо вказує на суб'єкт (прийменник Я і похідні від нього), використовується у прямому цитуванні чи посиланні («Чому Ви постійно говорите «Я»?»). Суб'єкт також може бути вторинним референтом у ситуації автореферентності, але тільки якщо первинним референтом є саме висловлювання. Під цю вимогу не підпадають, зокрема, предикати внутрішнього стану, описувані А.В. Циммерлінгом. Так, речення «Мені соромно», яке наводиться цим автором [5, с. 2], не є автореферентним. Воно має безперечним референтом суб'єкт,

людину, якій соромно, але саме речення явно (експліцитно) не посиляється на себе. Референтом речення є стан сорому, а не те, що людина говорить «Мені соромно» (перформативну гіпотезу ми тут не беремо до уваги).

Ще одна проблема щодо референта автореферентних висловлювань виникає у зв'язку з дослідженням сучасної художньої літератури. Література постмодернізму, як вважається, орієнтована на безмежну гру зі словами, яка передбачає віднесення тексту до самого тексту, а отже, насичена автореференціями. Утім, предметом дискусії є питання: чи може бути справжнім референтом уявний світ, тим більше – самий текст? Переконливою в цьому контексті є думка, згідно з якою естетичне освоєння світу базується на тому, що референтом висловлювань стають предмети з уявної, вигаданої реальності [20, с. 237]. Тому референт є у будь-якого висловлювання, в тому числі ним може бути вигаданий образ або навіть образ звукової, письмової нісенітничі. У художній літературі завжди певний образ (навіть образ самого тексту), певна вигадана, утворена реальність є референтом.

Підбиваючи проміжні висновки, скажемо, що автореференція – це відношення між висловлюванням і його референтом, яким безпосередньо є воно саме або його частина. Цей безпосередній референт може бути, у свою чергу, осмисленим безвідносно до акту автореференції і, відповідно, мати інший (вторинний) референт. Саме за характером вторинного референта можна розрізнити види автореферентних висловлювань.

Класифікуючи за означеним критерієм види автореферентних висловлювань, перш за все, виділимо автореферентні висловлювання з нульовим вторинним референтом. Посилання тут здійснюється лише на форму знаку, який (в межах самого цього посилання) не вказує на якийсь інший референт. Висловлювання вказує на себе як на словесний вираз без його осмислення, як на простий набір звуків чи літер. Такою позбавленою зовнішньої референції формою може бути і окреме слово чи словосполучення, і ціле висловлювання, і текст. Виразний приклад автореференції без вторинного референта наводить К.А. Смердова. Аналізуючи «Зоряні щоденники» польського письменника-фантаста Станіслава Лема, вона згадує епізод, коли астронавт Йон Тихий намагався зрозуміти слово *serulka* в Космічній Енциклопедії. Знак *serulka*, вигаданий письменником, «не в змозі поєднати нашу думку ні з яким референтом» [16, с. 52]. У такій автореференції, зазначає дослідниця, «входячи до кола інтерпретації, ми... підходимо до меж семіотичного, точніше, наближаємося до десеміотизації» [16].

Погоджуючись щодо граничного характеру семіотичних відношень у тому виді автореференції, який описується, не можна все ж таки цілком виключати цей вид з області знакових систем. Автореферентні висловлювання з нульовим вторинним референтом не цілком позбавлені референції і навіть певного сенсу, який простежується, попри видиме безглуздя виразів, на які йде посилання. У висловлюваннях, що обговорюються, вторинний і первинний референти збігаються. Мовець має на увазі те, що він промовляє – потік звуків, зображень, без подальшої інтерпретації. І цей потік не цілком безглуздий, він має певний сенс, утворений граматичною формою референта, його місцем у мовленні, прагматичними інтенціями мовця. Так, щодо наведеного вище прикладу можна сказати, що слово *serulka*, до якого звертається Йон Тихий, є словом, є науковим чи технічним терміном (оскільки воно репрезентоване в енциклопедії), має відношення до космосу, нарешті, є чимось незрозумілим, що також надає йому певний сенс – сенс незрозумілого терміна.

Другим, більш змістовним видом автореферентних висловлювань, на який треба звернути увагу, є автореферентні висловлювання з вторинним референтом у вигляді лексичного значення слів і словосполучень. Це висловлювання, які пояснюють значення слів. Зокрема, до них належать визначення, наукові дефініції, словникові статті. Первинним референтом тут є саме слово чи словосполучення, вторинним – об'єкт, який розкриває його

значення. Приклад: «Що означає слово «фармаколог»? «Фармаколог» означає людину, яка займається створенням, вивченням, тестуванням та відбором лікувальних препаратів». Первинним референтом другого висловлювання є слово «фармаколог», оскільки у висловлюванні йдеться саме про це слово. Отже виконується зазначена у визначенні автореференції умова – референтом висловлювання безпосередньо є частина висловлювання. Вторинний референт також присутній у наведеному прикладі висловлювання, він експліцитно виражений у вигляді предиката висловлювання – у словах «людина, яка займається створенням, вивченням, тестуванням та відбором лікувальних препаратів». Ця частина висловлювання вказує вже не на слово, а на реальний позамовний об'єкт. Проте цей позамовний референт є вторинним, оскільки речення стосується насамперед слова «фармаколог», а вже потім – його значення, що підкреслюється позицією граматичного суб'єкта.

Третім видом є автореферентні висловлювання з вторинним референтом у вигляді смислу сказаного раніше у певному тексті. Йдеться про цитати, текстові повторювання або передбачення (текстові прийоми ретроспекції та проспекції). Первинний референт тут – буквально або стисле відтворення висловлювань, здійснених раніше чи передбачених пізніше. Прикладом цього може бути твердження щодо висловлених в цій статті положень: «Сказане вище про відношення між висловлюванням та його референтом, яким безпосередньо постає воно саме або його частина, є визначення автореференції». Це речення автореферентне, бо його референтом є його частина – «сказане вище про відношення між висловлюванням та його референтом...». Такий вид автореференції апелює не просто до форми, а до її втілення у висловлюванні або (у випадку гри «тексту в тексті») у оповіді (нарації). Текст у тексті, як і цитати, не завжди є референтом автореферентних висловлювань. Таким він стає лише тоді, коли вводиться відповідними висловлюваннями. Розміщені в новому контексті, цитати й повтори можуть змінювати своє значення, тобто змінювати вторинні референти. Тоді автореференція набуває більш складної структури. На думку П.В. Дениска, надзвичайне ускладнення автореференційності у таких типових випадках «тексту в тексті», як «картина в картині», «театр у театрі», «фільм у фільмі», може вести до «елімінації референції або, щонайменше, її призупинення» [9, с. 7]. О.В. Юферєва звертає увагу на естетичний засіб «подвоєння» в поезії, відомий ще з романтичної доби, який породжує «породжує автометареферентну форму поетичного висловлення» [21, с. 200]. Про прийом повторення як автореференцію в поезії пише Ф.Х. Ісрапова, аналізуючи вірш В. Брюсова «Творчість» [8, с. 42].

Четвертий вид автореферентних висловлювань також пов'язаний із текстом, охоплюючи висловлювання із вторинними референтами, які виявляються через контекстуальні смисли. Первинні референти тут – вислови, які містять в собі алюзії, натяки, посилання, символи, «крилаті слова», прислів'я, формули етикету. Вторинні референти – об'єкти, які розкривають зміст цих алюзій, натяків, символів тощо. Так, речення «Часто кажуть «Життя прожити – не поле перейти»» є автореферентним, тому що його безпосереднім референтом є прислів'я, яке має свій референт (людське життя). Як і в попередньому виді автореферентних висловлювань, референція тут має суто семантичний характер, прямуючи від знаку до його сенсу, який пов'язаний із певною ситуацією та ідентифікує відповідний референт.

Безперечним різновидом автореферентних висловлювань є висловлювання з вторинними референтами у вигляді мовленнєвих актів мовця. Така автореференція базується на прагматичних відношеннях у мовленні. Вторинними референтами тут постають дії мовця, а первинними – мовне вираження цих дій. Найбільше досліджені в цій галузі перформативні висловлювання. Вони містять предикати дії або предикати стану, які виражають ментальні і комунікативні дії і стани людини. Про них вже йшлося в цій

статті. Р. Рядська відносить до них так звані асертивні дієслова «заяви (declaration), запевнення (assurance), визнання (acknowledgement), припущення (assumption), передбачення (prediction), застереження (warning)» [3, с. 229]. Автореференція тут базується на збігу мовлення, його мовного змісту і мовленнєвого акту. Це самоопис мовця. При цьому вторинним референтом є не самий мовець, а його дії.

Особливим випадком автореферентних висловлювань є висловлювання з вторинними референтами у вигляді гранично абстрактних об'єктів. Такими є висловлювання теоретичних наук, насамперед математики і філософії. Вторинний референт тут – це певна найабстрактніша ознака, яка входить до змісту знаку, який, у свою чергу, позначає цю абстрактну ознаку і є для себе тому первинним референтом. Прикладом може бути математичне твердження: «*Запишемо: чотири плюс три дорівнює семи*». Вторинним референтом в ньому є арифметична дія, первинним референтом – запис цієї дії. Автореферентним є й філософське міркування: «*Те, що я бачу, є форма*». Вторинний референт тут – форма, первинний референт – вираз, який є (з певної точки зору) формою. Автореференція в описаних випадках базується на абстрактній ознаці, яку вона і виражає. Утім, автореференція здійснюється лише тоді, коли автореферентне висловлювання містить посилання на себе, тобто в ньому йдеться не про зазначену найабстрактнішу ознаку, а про висловлювання, що містить цю ознаку.

Висновки. У статті розглянуто автореференцію як важливий різновид референційних відношень у знакових системах, конкретніше – у природній мові. Автореференцію визначено як відношення між висловлюванням і його референтом, яким безпосередньо є воно саме або його частина. Виявилось, що автореференція має складний характер, в ній можна виділити два референти – первинний, яким є висловлювання або його частина, і вторинний, яким є референт, на який вказує знак, що є первинним референтом. За вторинним референтом та відношенням між ним і первинним референтом можна розрізнити види автореференції. Виділено автореферентні висловлювання з нульовим вторинним референтом, які зводяться до посилання на форму знаку; висловлювання з вторинним референтом у вигляді лексичного значення слів і словосполучень; висловлювання, які звертаються до смислу сказаного, маються на увазі цитати, текстові повторення, паремічні висловлювання; застосування в тексті алюзій, натяків, посилань, символів. Безперечними автореферентними висловлюваннями є перформативи. Нарешті, особливим випадком автореферентних висловлювань є такі, що вказують на певну найабстрактнішу ознаку, яка входить до змісту знаку. Такими є висловлювання теоретичних наук, насамперед математики і філософії.

Список використаної літератури

1. Пивоварова Е.Л. Перформативные глаголы речи в номинации акта декларирования (на материале произведений У. Сомерсета Моэма). *Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2007. № 1. С. 47–50.
2. Крюкова И.В. Перформативное высказывание и перформативный глагол. *Известия ДГПУ. Общественные и гуманитарные науки*. 2009. № 4. С. 52–55.
3. Рядська Р. Семантико-функціональні особливості асертивних дієслів в англійській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 55. С. 228–230.
4. Гранева И.Ю. Вторичные референтные и нереперентные контексты употребления местоимения «вы» в разных типах дискурса. *Мова*. 2014. № 22. С. 56–59.
5. Циммерлинг А.В. Автореферентность и классы предикативных слов. *Проблемы функциональной грамматики: Отношение к говорящему в семантике грамматических категорий*. Москва : Издательский Дом ЯСК, 2020. С. 23–58.

6. Юдін О.А. Поетика перформатива у творчості Андрія Бітова (на матеріалі «Книги подорожей»): автореф. дис... канд. філол. наук : 10.01.02. Київ, 2003. 20 с.
7. Безугла Л.Р. Естетика поетичного дискурсу. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов.* 2020. Вип. 91. URL: <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2020-91-01>.
8. Исрапова Ф.Х. Автореферентность как способ изображения творчества в стихотворении В. Брюсова «Творчество». *Вестник РГГУ. Серия: Литературоведение. Языковедение. Культурология.* 2010. № 11(54). С. 35–44.
9. Дениско П.В. Непрозорість знаків як проблема семантичної естетики : автореф. дис ... канд. філос. наук : 09.00.08. Київ, 2011. 13 с.
10. Дахалаева Е.Ч. Автореферентные жанры интернет-дискурса. *Вестник ИГЛУ.* 2013. № 4(25). С. 24–29.
11. Шаров А.Н. Проблема автореферентности в науке об обществе. *Система ценностей современного общества.* 2013. № 27. С. 12–15.
12. Bolander Th. “Self-Reference”. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2017 Edition)*. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/self-reference>.
13. Бразговская Е.Е., Смердова Е.А. Когнитивный потенциал автореференции: самоописания в прозе Станислава Лема. *Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология.* 2013. № 2(22). С. 94–102.
14. Bartlett S. J. Varieties of Self-Reference. Dordrecht : Springer, 1987. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-009-3551-8_1.
15. Вайс Д. Типы автореференции в современном русском языке / Boguslavsky I., Iomdin L. Meaning, Text and other Exciting Things. *A Festschrift to Commemorate the 80th Anniversary of Professor Igor Alexandrovič Mel'čuk.* Moskva : Jazyki slavjanskoj ku'tury, 2012. С. 627–640.
16. Смердова Е.А. Нереферентное употребление имён (на материале текстов Станислава Лема) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Пермь, 2015. 200 с.
17. Nöth W. The art of self-reference in Edward Lear's limericks. *Interdisciplinary Journal for Germanic Linguistics and Semiotic Analysis.* 2005. 10.1. P. 47–66. URL: <https://nonsenselit.wordpress.com/bibliographies/studies-on-el/>.
18. Tsohatzidis S. L. Self-reference and the divorce between meaning and truth. *Logic and Logical Philosophy.* 2013. № 22(4). P. 445–452. DOI: 10.12775/LLP.2013.025.
19. Солодкова Е.В., Тюрнева Т.В., Бирюкова Я.Ю. Сущность женского автореферентного дискурса. *Вестник Череповецкого государственного университета.* 2020. № 3(96). С. 105–113.
20. Рабенко Т.Г. Проблема референции художественного и естественного дискурсов в контексте современной лингвистики. *Вестник ННГУ.* 2017. № 5. С. 236–241.
21. Юферева О.В. Поезія в системі метакатегорій. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* 2011. Вип. 56. С. 197–201.

THE PHENOMENON OF SELF-REFERENCE IN NATURAL LANGUAGE: ITS LIMITS AND TYPES

Lesia Levchenko

*Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
Sukhomlinsky str., 30, 08401, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine
e-mail: les17ya@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-9919-9018*

The article is devoted to self-reference as an important type of reference relations in sign systems, more specifically – in natural language. Self-reference is defined as the relationship between an utterance

---

and its referent, which coincides directly with this utterance or is a part of it. The opinion is criticized that the referent of a self-referential utterance is the speaker, the subject of speech, namely the human self, the referent sometimes being associated with. It is revealed that the self-referential relation has a complex character, it contains in fact two referents – the primary one, which is an utterance or a part of it, and the secondary, which is the referent, which indicates the sign that appears to be the primary referent. According to the secondary referent and the relationship between it and the primary referent, it is possible to distinguish the types of self-reference. Among these types the self-referential utterances with zero secondary referent are characterized, their referential relations are reduced to the reference to mere sign form. Expressions with a secondary referent in the form of lexical meaning of words and word combinations are also highlighted. These are statements which describe the meaning of their lexical units. There are also self-referential utterances that appeal to the meaning of what is said before, the primary referents here have the form of quotations, text repetitions, paremic expressions. In addition, the use in the text of allusions, hints, references, symbols can perform the function of self-reference. Undisputed kind of self-referential statements is performatives that include predicates of state and actions reflecting the mental and communicative actions and states of speakers. Finally, a special case of self-referential statements is the statements that indicate a certain most abstract feature that is part of the sign content. Such are the statements of theoretical sciences, especially mathematics and philosophy.

Key words: sign, natural language, speech, reference, self-reference, statement, referent.